

Policentryczny porządek konstytucyjny – zarys historii idei

I. Spośród licznych radykalnych postulatów współczesnych libertarian żaden nie wywołuje tylu kontrowersji, co idea depolityzacji prawa oraz urynkowienia jego stosowania i egzekucji¹. Zdaniem zwolenników tego rozwiązania, zwanych we współczesnej literaturze przedmiotu anarcho-kapitalistami, proponowany przez nich policentryczny system konstytucyjny – ustrój polityczno-prawny opierający się na zakazie konfiskaty – tj. pozyskiwania przez jakikolwiek podmiot środków na swą działalność na drodze przymusu (opodatkowania) oraz wolnej konkurencji, tj. współistnienia na tym samym obszarze wielu podmiotów świadczących usługi policyjne i/lub sądowe, z których żaden nie dysponuje prawem do ograniczania swobody działalności innych uczestników rynku – miałby wiele przewag nad publicznymi mechanizmami tworzenia, stosowania i egzekwowania prawa². Tego rodzaju system miałby realizować preferencje prawne jednostek w znacznie większym stopniu niż współczesne demokracje, które, jak wykazują przedstawiciele konstytucyjnej ekonomii politycznej, w praktyce często realizują nie tyle wolę większości, ile małych, acz dobrze zorganizowanych grup interesu, nie podlegałyby zjawisku pogoni za rentą (*rent seeking*), tj. marnotrawienia prywatnych środków na dochodzenie publicznych korzyści, oraz byłby wolny od problemu tzw. racjonalnej irracjonalności, za sprawą którego ustawodawcy, chcąc zadowolić preferencje wyborców, regularnie podejmują decyzje niekorzystne dla większości obywateli³. Z drugiej jednak strony przeciwnicy tego postulatu wskazują na wiele problemów głównie w zakresie stabilności proponowanego systemu, w związku z którymi potencjalnie stwarza

¹ Zob. zwł. B. L. Benson, *The Enterprise of Law. Justice Without the State*, San Francisco CA 1990, *passim*; R. E. Barnett, *The Structure of Liberty. Justice and the Rule of Law*, Oxford 2000, *passim*; E. P. Stringham (red.), *Anarchy and the Law. The Political Economy of Choice*, London 2007, *passim*; G. Chartier, *Anarchy and Legal Order: Law and Politics for a Stateless Society*, Cambridge 2012, *passim*.

² Zob. np. D. D. Friedman, *Anarchy and Efficient Law*, [w:], J. Sanders, J. Narveson (red.), *For and Against the State: New Philosophical Readings*, Lanham MD 1996, s. 235–253; B. Caplan, *The Economics of Non-State Legal Systems*, London 1997, *passim*; P. T. Leeson, Efficient Anarchy, „Public Choice” 130 (2006), s. 41–53.

³ Zob. odpowiednio J. Hasnas, *The Myth of the Rule of Law*, „Wisconsin Law Review” 199 (1995), s. 199–233; G. Tullock, *The Welfare Costs of Tariffs, Monopolies, and Theft*, „Western Economic Journal” 5 (1967), s. 224–232; B. Caplan, *The Myth of the Rational Voter. Why Democracies Choose Bad Policies?*, Princeton NY 2007.

on więcej trudności, niż ich rozwiązuje⁴. Celem niniejszego opracowania jest zarysowanie historii idei policentrycznego porządku konstytucyjnego oraz zasygnalizowanie głównych wątków w akademickich debatach nad stosownością jego wprowadzenia.

II. Pogląd, iż konkurencja na rynku usług prawnych i policyjnych może służyć efektywności ich świadczenia, znajduje swych zwolenników co najmniej od czasów Adama Smitha (1723–1790), który w pracy *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów* (1776) dowodził, iż „doskonałość angielskich sądów” była efektem współzawodnictwa pomiędzy sędziami różnych sądów – Trybunału Ławy Królewskiej, Sądu Skarbu Koronnego, *etc.* – z których każdy dążył do tego, aby sąd, w którego składzie zasiadał, „znalazł jak najszybszy i najbardziej skuteczny, a zgodny z prawem sposób na to, by zaradzić wszelkiej niesprawiedliwości”⁵. Celem dalszego zwiększenia tej konkurencyjności, a jednocześnie odciążenia finansów publicznych, Smith postulował, by finansowanie działalności wymiaru sprawiedliwości dokonywano w całości z opłat sądowych ponoszonych przez same strony i wypłacanych bezpośrednio sędziom po zakończeniu postępowania⁶.

Smith rzecz jasna nie był anarchistą, jednak pewność z jaką opowiadał się za urynkowaniem usług powszechnie uznawanych za dobra publiczne sprawił, iż późniejsi krytycy liberalizmu zaczęli ujmować propagowany przez niego „system naturalnej wolności, w którym panujący będzie całkowicie zwolniony od obowiązku nadzorowania działalności produkcyjnej”⁷ w równaniu „anarchia plus policjant”⁸. Równanie to, podobnie jak słynna metafora burżuazyjnego państwa jako nocnego stróża (*Nachtwächterstaat*)⁹ miała na celu ośmieszenie idei rządu ograniczającego się wyłącznie do ochrony wolności i własności obywateli, jako zbyt małego w stosunku do potrzeb społecznych. W gronie XIX-wiecznych liberałów nie brakowało jednak autorów twierdzących, iż nawet państwo minimalne jest zbyt duże – rynek, jak dowodzili, z powodzeniem może się obejść bez (państwowego) policjanta¹⁰.

⁴ Zob. zwł. krytyczne wobec anarcho-kapitalizmu artykuły zebrane w J. Sanders, J. Narveson (red.), *op. cit.*, oraz R. T. Long, T. R. Machan (red.), *Anarchism/Minarchism: Is a Government Part of a Free Country?*, Burlington VT 2008.

⁵ A. Smith, *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów*, tłum. B. Jasińska, Warszawa 2007, t. 2, k. V, cz. 2, s. 374–378. Analizę tego zagadnienia z perspektywy współczesnej ekonomii instytucjonalnej zawiera E. P. Stringham, T. J. Zywicki, *Rivalry and Superior Dispatch: An Analysis of Competing Courts in Medieval and Early Modern England*, „Public Choice” 147 (2011), s. 497–524.

⁶ A. Smith, *op. cit.*, t. 2, k. V, cz. 2, s. 374–375.

⁷ *Ibidem*, t. 2, k. IV, cz. 9, s. 339.

⁸ T. Carlyle, *On the Choice of Books. The Inaugural Address of Thomas Carlyle Lord Rector of the University of Edinburgh*, London 1866, s. 90.

⁹ F. Lassalle, *The Working Man's Programme*, London 1884, s. 53.

¹⁰ Na temat XIX-wiecznej liberalnej tradycji antyetatystycznej zob. zwł. D. M. Hart, *Gustave de Molinari and the Anti-statist Liberal Tradition*, artykuł opublikowany w trzech częściach w „Journal of

Jako pierwszy pogląd ten zaczął głosić jeden z ojców klasycznej ekonomii politycznej Jean-Baptiste Say (1767–1832), który w *Traktacie o ekonomii politycznej* z 1803 r., powołując się na analizy Smitha, postulował urynkwowanie sądów, a także zawarł rudymentarną krytykę monopolu państwowej policji¹¹. W tym ostatnim względzie jego uwagi nie są jednoznaczne, wydaje się jednak z nich wynikać, iż obserwując narodziny pierwszej policji kryminalnej na świecie, opowiadał się za ściganiem przestępców na drodze *actio popularis*, metody z powodzeniem stosowanej m.in. we współczesnej mu Anglii¹². Wniosek ten znajduje swe potwierdzenie w treści wygłoszonych kilkanaście lat później wykładów z ekonomii politycznej, w których wprost stwierdza, iż „rząd nie jest niezbędnym elementem organizacji społecznej”¹³, oraz że „wszelkie usługi publiczne powinny być poddane wolnej konkurencji”¹⁴. Jako dowód na to, iż postulaty te nie są utopijne, Say wskazywał kilka epizodów z historii rewolucyjnej Francji, kiedy to mimo braku efektywnych rządów lokalne społeczności funkcjonowały bez zakłóceń, a niekiedy nawet lepiej niż w okresie poprzedzającym obalenie starego porządku oraz organizację kantonów (*sic!*) w Kentucky¹⁵.

Uwagi Say’a, zostały następnie rozwinięte przez grono jego międzynarodowych współpracowników skupionych wokół Société d’Économie Politique¹⁶, w tym zwłaszcza Gustave de Molinariego (1819–1912), francuskiego ekonomisty, który w połowie XIX wieku opublikował wiele prac dowodzących, iż produkcja bezpieczeństwa, jak określał całokształt usług składających się na ochronę jednostki i jej własności przed agresją i oszustwami, powinna być świadczona przez konkurujące ze sobą podmioty prywatne¹⁷. Jak pisał, „wiara, że dobrze dowiedzione prawo naturalne może zawierać wyjątki, obraża zdrowy rozsądek. Prawo naturalne musi obowiązywać zawsze i wszędzie, albo też jest ono nieważne. Nie mogę na przykład uwierzyć, że prawo powszechnego ciążenia rządzące fizycznym światem jest w jakimś przypadku lub w jakimś

Libertarian Studies”, cz. 1 – vol. V, no. 3, s. 263–290; cz. 2 – vol. V, no. 4, s. 399–434; cz. 3 – vol. VI, no. 1, s. 83–104.

¹¹ J. B. Say, *Traktat o ekonomii politycznej, czyli prosty wykład sposobu, w jaki się tworzą, rozdzielają i spożywają bogactwa*, tłum. W. Gielżyński, S. Czarnecki, Warszawa 1960, s. 202–203, 726–727 oraz 758.

¹² D. D. Friedman, *Making Sense of English Law Enforcement in the Eighteenth Century*, „University of Chicago Law School Roundtable” 2 (1995), s. 475–505.

¹³ J. B. Say, *Leçons d’économie politique*, [w:] idem, *Oeuvres Completes*, Paris 2003, t. 4, s. 101.

¹⁴ Idem, *Cours complet d’économie politique pratique*, [w:] H. Say (red.), *Collection des Principaux Économistes*, Paris 1840, t. 11, s. 62.

¹⁵ Idem, *Leçons...* s. 101 i n.

¹⁶ R. Leroux, D. M. Hart (red.), *French Liberalism in the 19th Century: An Anthology (Routledge Studies in the History of Economics)*, Oxon 2012.

¹⁷ Pogląd ten po raz pierwszy pojawia się w pracach de Molinariego w krótkim artykule *Le droit électoral*, „Courrier Français” 23.07.1846, a następnie zostaje rozwinięty w *De la production de la sécurité*, „Journal des Économistes” vol. XXII, no. 95 (1849), s. 277–290.

punkcie wszechświata zawieszono. Uważam prawa ekonomiczne za porównywalne z prawami naturalnymi i mam dokładnie takie samo zaufanie do zasady podziału pracy oraz zasady wolności pracy i handlu, jak do prawa powszechnego ciężenia. Wierzę, że o ile zasady te mogą zostać pogwałcone, to nie mogą zawierać jednak żadnych wyjątków. Ale jeśli tak jest, to produkcja bezpieczeństwa nie powinna być usunięta z zakresu obowiązywania wolnej konkurencji; a jeśli jest usunięta, to społeczeństwo jako całość ponosi stratę. Albo jest to logiczne i prawdziwe, albo też zasady, na których opiera się nauka ekonomiczna są nieprawomocne”¹⁸. De Molinari był tak dalece przekonany, iż odrzucenie konkurencji na rynku usług policyjno-sądowych jest nierozdzielnie związane z zaprzeczeniem fundamentalnym prawom ekonomii, iż w jednej ze swoich prac przeznaczonych dla generalnego odbiorcy, propagowaną przez siebie ideę „wolności rządu” (*la liberté de gouvernement*) prezentował nie jako postulat skrajnego liberała, lecz ekonomisty¹⁹. Pod koniec swojego życia, m.in. pod wpływem krytyki ze strony Ludwika Wołowskiego (1810–1876)²⁰, autor *Produkcji bezpieczeństwa* modyfikuje swoje stanowisko, uznając usługi policyjne (lecz nie sądowe) za dobro „naturalnie kolektywne”. Wprawdzie nadal opowiada się za świadczeniem ich przez sektor prywatny, jednakże nie na drodze wolnej konkurencji, lecz *outsourcingu*²¹.

Zbliżony proces równoległy, acz w dużej mierze niezależnie, przebiegał na przeciwnym brzegu kanału La Manche, gdzie liberalne idee Smitha do *quasi*-anarchistycznych konkluzji doprowadza Thomas Hodgskin (1787–1869). Za sprawą pozytywnych opinii wyrażonych o nim przez Marksa na łamach *Kapitału*, Hodgskin jest obecnie powszechnie klasyfikowany w literaturze przedmiotu jako ricardiański socjalista²². W rzeczywistości nie tylko nie był ricardianinem – jego najważniejsze dzieło ekonomiczne *Popular*

¹⁸ Idem, *De la production...* s. 280. O ile nie zaznaczono inaczej wszystkie tłumaczenia mają charakter autorski

¹⁹ Idem, *Les Soirées de la rue Sainte-Lazare*, Paris 1849, s. 303–307. Zob. też idem, *Cours d'économie politique*, wyd. II, Paris 1863, t. 2, s. 480–534 oraz idem, *Les Lois naturelles de l'économie politique*, Paris 1887, s. 238–268.

²⁰ Polski ekonomista i adwokat, członek sprzysiężenia Piotra Wysockiego. Po upadku powstania listopadowego, w obawie przed wykonaniem zaocznego wyroku śmierci, decyduje się osiąść na stałe we Francji i przyjąć francuskie obywatelstwo. W 1843 r. obejmuje katedrę prawa przemysłowego w Conservatoire National des Arts et Métiers, którą kieruje przez następne 32 lata. W 1848 zostaje wybrany do Zgromadzenia Narodowego, a w 1876 zostaje dożywotnim senatorem. Do jego głównych dzieł zalicza się *Des sociétés par actions* (1838); *Des brevets d'invention et des marques de fabrique* (1840); *De l'organisation du travail* (1844) oraz *Etudes d'économie politique et de statistique* (1848). Odnośnie do krytyki, jakiej Wołowski poddał ww. tezę de Molinariego zob. anonimowe sprawozdanie z posiedzenia Société d'Économie Politique, poświęconego omówieniu idei *la liberté de gouvernement*, opublikowane w „Journal des Economistes” vol. XXIV, no. 103 (1849), s. 314–316.

²¹ G. de Molinari, *The Society of Tomorrow: A Forecast of its Political and Economic Organization*, New York NY 1904, s. 58–80. Zob. też ostatnią pracę de Molinariego, *Ultima verba: Mon dernier ouvrage*, Paris 1911, s. XV, gdzie wciąż opowiada się za systemem politycznym opartym na prywatnych firmach kontrolowanych przez udziałowców.

²² Zob. A. Łukaszewicz, *Socjalizm ricardiański w historii ekonomii politycznej*, Warszawa 1961, s. 138–199. W nowszej literaturze przedmiotu podobny pogląd wyraża m.in. W. Stankiewicz, który określa wręcz

Political Economy (1827) jest w dużej mierze krytyką Ricardo – ale i z całą pewnością nie był socjalistą, lecz radykalnym leseferystą związanym ze środowiskiem tzw. manchesterskich liberałów i wydawanym przez nich pismem *The Economist*, które redagował przez dziewięć lat między 1846 a 1855 rokiem²³. Podobnie jak Richard Cobden (1804–1865) i John Bright (1811–1889) – autorzy uważani za głównych przedstawicieli manchesterskiej szkoły ekonomii politycznej²⁴ – Hodgskin był zdecydowanym zwolennikiem własności prywatnej (w tym własności ziemskiej i prywatnych dróg), wolnej bankowości, wolnego handlu i swobody zawierania umów (*ergo* przeciwnikiem ustawowej płacy minimalnej), jednak w przeciwieństwie do ww. był zdecydowanym krytykiem przymusowego opodatkowania, a nadto uważał, iż „system naturalnej wolności” Smitha nie tylko może, ale i powinien funkcjonować bez państwa²⁵. Jak czytamy w pierwszym tomie *Travels in the North of Germany* (1820), „powszechne przekonanie, iż rządy są niezbędne i korzystne, jest jednym z przesądów, które ludzkość odziedziczyła po okresie barbarzyństwa i ignorancji i które za sprawą poszerzającej się wiedzy i postępującego rozwoju cywilizacyjnego zostaną zdemaskowane jako błędne i złe”²⁶.

Hodgskin, podobnie jak Say, którego prace znał i na które się powoływał, nie rozwija tych myśli w skonkretyzowaną wizję społeczeństwa bezpaństwowego – jego uwagi mają w tym względzie charakter rozproszony i pojawiają się na marginesie innych prowadzonych przezeń rozważań – czyni to jednak jeden z jego wychowanków, Herbert Spencer (1820–1903). W XIX rozdziale głośnej pracy *Social Statics* pt. *The right to ignore the state*, Spencer upatrywał alternatywy dla państw w „konfederacjach wzajemnej ochrony” finansowanych z dobrowolnych opłat i zarządzanych na zasadach rynkowych²⁷. Wprawdzie w późniejszym okresie swej działalności piśmienniczej porzuca on „prawo do ignorowania państwa” jako niemożliwe do pogodzenia z koncepcją porządku społecznego²⁸, jednak idea ta zostaje przyjęta jako własna i znacznie rozwinięta przez

Hodgskina „radykalnym socjalistą ricardiańskim”. Idem, *Historia myśli ekonomicznej*, Warszawa 2000, s. 225.

²³ Na temat poglądów społeczno-ekonomicznych Hodgskina i ich recepcji we współczesnej literaturze przedmiotu zob. M. N. Rothbard, *An Austrian Perspective on the History of Economic Thought, Volume II: Classical Economics*, Auburn AL 2006, s. 399–403.

²⁴ Odnośnie do manchesterskiego liberalizmu zob. zvl. F. W. Hirst (red.), *Free Trade and Other Fundamental Doctrines of the Manchester School Set Forth in Selections from the Speeches and Writings of its Founders and Followers*, London 1903 oraz W. D. Grampp, *The Manchester School of Economics*, Stanford CA 1960.

²⁵ Zob. T. Hodgskin, *Popular Political Economy. Four Lectures Delivered at the London Mechanics Institution*, London 1827, *passim*; idem, *The Natural and Artificial Right of Property Contrasted*, London 1832, *passim*; idem, *A Lecture on Free Trade in Connexion with the Corn Laws*, London 1843, *passim*.

²⁶ Idem, *Travels in the North of Germany. Describing the Present State of the Social and Political Institutions, the Agriculture, Manufactures, Commerce, Education, Arts and Manners in that Country Particularly in the Kingdom of Hannover*, Edinburgh 1820, t. 1, s. 417.

²⁷ H. Spencer, *Social Statics*, London 1851, s. 206–216.

²⁸ Idem, *An Autobiography*, London 1904, t. 1., s. 362.

grono radykalnych spencerowskich indywidualistów związanych z Personal Rights Association i Liberty and Property Defense League. Organizacje te zostały powołane w ostatnich dekadach XIX wieku celem przeciwstawienia się fabiańskiemu socjalizmowi²⁹. Ich najbardziej radykalni członkowie, skupieni wokół Auberona Herberta (1838–1906) i Wordswortha Donisthorpe’a (1847–1914), sprzeciwiali się jednak nie tylko ustawowemu ograniczaniu swobody działalności gospodarczej, lecz wszelkim ingerencjom państwa w pokojowe działania jednostek. Uznając przymusowe opodatkowanie za grabież, opowiadali się oni bądź to za tzw. woluntaryzmem (*voluntaryism*)³⁰, tj. finansowaniem działalności państwa z dobrowolnych opłat ponoszonych przez osoby korzystające z jego usług³¹, bądź też za wolnorynkowym anarchizmem, w którym normy postępowania określają konkurujące ze sobą firmy ubezpieczeniowe, sądy arbitrażowe, straże sąsiedzkie, *etc.*³²

Idea depolityzacji prawa trafia na bardzo żyzny grunt także po drugiej stronie Atlantyku, gdzie *quasi*-anarchistyczne uwagi pojawiają się już w pismach niektórych z Ojców Założycieli. Dla przykładu, Thomas Paine (1737–1809), powołując się m.in. na historię amerykańskich kolonii wykazywał, iż wszystkie społecznie użyteczne funkcje rządu mogą i w nieodległej mu przeszłości były świadczone na drodze „zgody społecznej”³³, z kolei Thomas Jefferson (1743–1826) z uznaniem wypowiadał się na temat bezpaństwowego systemu społecznego amerykańskich Indian, wyrażając przekonanie, iż ich życie jest znacznie szczęśliwsze niż osób żyjących na gruncie „europejskiego systemu rządów”³⁴.

Ten raczkujący natywny amerykański anarchizm³⁵, o wyraźnie indywidualistycznym i wolnorynkowym charakterze, został w połowie XIX wieku rozwinięty przez grono autorów związanych z bostońskim dwutygodnikiem *Liberty* redagowanym przez Benjamina Tuckera (1854–1939)³⁶. Środowisko to opowiadało się za społeczeństwem

²⁹ Zob. W. Gogłoz, *Niewolnictwo, praca najemna, wolność – Wordsworth Donisthorpe o radykalnych konsekwencjach kapitalizacji pracy*, [w:] W. Bulira, W. Gogłoz (red.), *Libertarianizm. Teoria, praktyka, interpretacje*, Lublin 2010, s. 47–64.

³⁰ Zob. E. Mack, *Voluntaryism: The Political Thought of Auberon Herbert*, „Journal of Libertarian Studies” vol. 2, no. 4 (1978), s. 299–309.

³¹ Zob. *Taxation and Anarchism: A Discussion between the Hon. Auberon Herbert and J.H. Levy*, London 1912.

³² W. Donisthorpe, *Law in a Free State*, London 1895, s. 105–121.

³³ T. Paine, *Rights of Man, Part Second*, [w:] P. S. Foner (red.), *The Life and Major Writings of Thomas Paine*, New York NY 1948, s. 357–359.

³⁴ T. Jefferson, *Notes on the State of Virginia*, [w:] A. Koch, W. Peden (red.), *The Life and Selected Writings of Thomas Jefferson*, New York NY, 1944, s. 412.

³⁵ E. Schuster, *Native American Anarchism. A Study of Left-Wing American Individualism*, New York NY 1970.

³⁶ W. McElroy, *The Debates of Liberty. An Overview of Individualist Anarchism 1881–1908*, Lanham MD 2002.

kontraktowym, tj. systemem społecznym, w którym wszelkie prawnie dopuszczalne relacje mają charakter umowny i uznawało swe poglądy za „konsekwentny manczesteryzm”³⁷. Wśród licznych autorów regularnie publikujących na łamach *Liberty* na wyróżnienie zasługuje zwłaszcza Nestor amerykańskiego indywidualistycznego anarchizmu Lysander Spooner (1808–1887), prawnik i radykalny abolicjonista opowiadający się za prawem południowych stanów do secesji, a zarazem jedyny anarchista w historii, na którego tezy powołał się w swym orzecznictwie Sąd Najwyższy USA³⁸.

Radykalizm Spoonera, podobnie jak wielu innych autorów związanych z *Liberty*, był efektem jego zdecydowanego sprzeciwu wobec państwowych monopolii ograniczających prawo jednostki do samostanowienia. We wczesnych latach 30. dziewiętnastego wieku jako młody prawnik, prowadził jednoosobową kampanię mającą na celu zniesienie restrykcji sztucznie ograniczających konkurencję na rynku usług adwokackich³⁹. Po dotkliwym krachu ekonomicznym, jaki dotknął USA w 1837 roku jego uwaga skupiła się na „monopolu pieniężnym” ograniczającym prawo do zakładania banków i emisji prywatnych środków płatniczych⁴⁰. W 1844 roku Spooner rzuca otwarte wyzwanie niekonstytucyjnemu – jak twierdzi – monopolowi U. S. Post Office⁴¹, zakładając *American Letter Mail Company*, dobrze prosperujące przedsiębiorstwo świadczące usługi pocztowe po cenach znacznie niższych niż oficjalnie obowiązujące. Jak stwierdza, „doświadczenie wskazuje ponad wszelką wątpliwość, iż podmioty rządowe nie są w stanie utrzymać pokojowych relacji z prywatnymi przedsiębiorstwami w kwestiach dotyczących biznesu [...]. [By odnieść sukces] prywatny przedsiębiorca musi posiadać zaradność fizyczną i bystrość umysłu. Musi stale zwiększać szybkość działania i upraszczać swoje operacje, czyniąc je tańszymi. W przeciwieństwie do niego, funkcjonariusze rządowi,

³⁷ J. J. Martin, *Men Against the State. The Expositors of Individualist Anarchism in America 1827–1908*, Colorado Springs CO 1970, s. 202–278.

³⁸ *District of Columbia v. Heller*, 554 US 570 (2008), *McDonald v. Chicago*, 561 US 3025 (2010). Na temat Spoonera i jego poglądów zob. zwł. C. Shively, *Critical Biography of Lysander Spooner*, [w:] idem, (red.), *The Collected Works of Lysander Spooner*, Weston MA 1971, t. 1., s. 15–62 oraz J. J. Martin, *op. cit.*, s. 167–201. Najgłośniejszym dziełem Spoonera jest niewątpliwie brawurowa krytyka teorii umowy społecznej *No Treason VI. The Constitution of No Authority*, Boston MA 1870 (polskie wydanie *Nie zdrada*, tłum. S. Sękowski, Lublin–Warszawa 2008, s. 41–90). Czytelnik zainteresowany szerszym spektrum tematów podejmowanych przez Spoonera winien wszelako sięgnąć w pierwszej kolejności do pracy *A Letter to Grover Cleveland, on His False Inaugural Address, The Usurpations and Crimes of Lawmakers and Judges, and the Consequent Poverty, Ignorance, and Servitude of the People*, Boston MA 1886 stanowiącej syntezę jego całego dorobku. Wszystkie teksty Spoonera, łącznie z jego obszerną korespondencją dostępne są na stronie <http://www.lysanderspooner.org>, faksymilia oryginalnych wydań jego dzieł w formacie pdf można pobrać z witryny Liberty Fund <http://oll.libertyfund.org/title/2293> [stan z dnia 15 XI 2012].

³⁹ L. Spooner, *To the Members of the Legislature of Massachusetts*, „Worcester Republican”, 26.08.1835.

⁴⁰ Zob. np. idem, *Constitutional Law Relative to Credit, Currency and Banking*, Worcester MA 1843; idem., *Poverty: Its Illegal Causes and Legal Cure*, Boston MA 1846; idem., *A New System of Paper Currency*, Boston MA 1861.

⁴¹ Idem, *The Unconstitutionality of the Laws of Congress Prohibiting Private Mails*, New York NY 1844.

pewni swych ciepłych posad, wysokich płac, urzędowych honorów oraz przychylności prezydenta – z których korzystają tak długo, jak grają w jego drużynie – nie odczuwają zbyt wielu impulsów do wyteżonej pracy i są zbyt dystygowanymi osobami, by działać z szybkością jakiej wymagają przedsięwzięcia komercyjne. Przyjmują urzędy, by cieszyć się uznaniem i splendorem, nie zaś, by w pocie czoła zdobywać środki do życia. Są za bardzo pochłonięci własnym statusem, by zawracać sobie głowę planami poprawy zastanych sposobów działania w podległych im departamentach; są zbyt mądrzy we własnym mniemaniu lub zbyt zazdrośni o swą uprzywilejowaną pozycję, by stosować się do sugestii innych, zbyt bojaźliwi, by dokonywać innowacji, zbyt egoistyczni, by podzielić się częścią swojej władzy bądź też ukrócić nadużycia, których są beneficjentami. W konsekwencji [...] raz ustanowiony ociężały, nieporadny, drogi i opieszwały system rządowy jest praktycznie niemożliwy do zreformowania [...]. Jedynym sposobem na rozwiązanie tego problemu jest otwarcie sektora na wolną konkurencję i rywalizację [ze strony podmiotów prywatnych]⁷⁴².

Po zmuszeniu go przez władze do zaprzestania działalności pocztowej (przy jednoczesnym podjęciu przez Kongres decyzji nakazującej U.S. Post Office radykalne obniżenie cen), uwaga Spoonera zaczyna w coraz większym stopniu koncentrować się na kwestii natychmiastowego zniesienia niewolnictwa. Początkowo opowiada on się za abolicją na gruncie konstytucji USA wykazując, iż niewolnictwo narusza fundamentalne prawa jednostki, dla których ochrony została ona przyjęta⁴³. Po wojnie secesyjnej, której był zdecydowanym przeciwnikiem – jego zdaniem była ona prowadzona nie w celu uwolnienia niewolników, lecz ochrony za wszelką cenę Unii⁴⁴ – jego poglądy ulegają znacznej radykalizacji. Po zwycięstwie Północy argumentuje on już nie tyle za niekonstytucyjnością niewolnictwa, ile niewolniczym charakterem konstytucyjnie ustanowionej władzy państwa nad jednostkami⁴⁵. Odrzucając prawo Kongresu do ograniczania przyrodzonej i niezbywalnej wolności każdej jednostki bez względu na jej rasę, płeć i pochodzenie, Spooner upatruje alternatywy dla państwowego ustawodawstwa w tradycyjnym anglo-amerykańskim *common law* i instytucji sądów przysięgłych, obdartych wszelako z wszelkich etatystycznych elementów⁴⁶.

Liberty odegrało istotną rolę nie tylko jako główne forum amerykańskich indywidualistycznych anarchistów pokroju Spoonera, ale także płaszczyzna dla wymiany

⁴² *Ibidem*, s. 24.

⁴³ *Idem*, *The Unconstitutionality of Slavery*, Boston MA 1845, *passim*.

⁴⁴ *Idem*, *No Treason I*, Boston MA 1867; *idem*, *No Treason II*, Boston MA 1867 (polskie wydanie obu ww. esejów w: *Nie zdrada...* s. 15–38).

⁴⁵ *Idem*, *No Treason VI...* *passim*.

⁴⁶ *Idem*, *Natural Law or the Science of Justice*, Boston MA 1882, *passim* oraz *idem*, *An Essay on the Trial by Jury*, Boston MA 1852, *passim*.

poglądów pomiędzy radykalnymi leseferystami zamieszkującymi przeciwne strony Atlantyku. Na łamach bostońskiego dwutygodnika regularnie publikowali autorzy związani z Personal Rights Association i Liberty and Property Defense League⁴⁷, z życzliwymi uwagami/recenzjami spotykały się tam też poglądy/prace J. B. Say'a, H. Spencera, czy G. de Moliniego⁴⁸. Tym samym pod koniec XIX wieku, za sprawą rozlicznych międzynarodowych kontaktów Tuckera dochodzi do pierwszego na taką skalę spotkania dwóch tradycji antyetatystycznych – europejskiego liberalizmu i amerykańskiego indywidualistycznego anarchizmu – z których syntezy narodził się XX-wieczny radykalny libertarianizm.

III. Z początkiem drugiej dekady XX wieku, gdy większość europejskich eksponentów wolnorynkowego anarchizmu umiera, a *Liberty* Tuckera przestaje się ukazywać z powodu pożaru, który w 1908 r. strawił budynek redakcji, idea depolityzacji prawa popada na Starym Kontynencie w niemal całkowite zapomnienie⁴⁹, w USA zaś znajduje dla siebie małą niszę na obrzeżach środowisk krytycznie nastawionych wobec polityki *Nowego Ładu*⁵⁰. Jej ponownego „odkrycia” dokonuje pod koniec lat 40. dwudziestego wieku Murray N. Rothbard (1926–1995), wówczas doktorant Columbia University, później zaś jeden z najwybitniejszych przedstawicieli trzeciej fali austriackiej szkoły w ekonomii⁵¹. Pierwsze ogłoszone drukiem teksty Rothbarda, w których jednoznacznie opowiada się on za rynkowym anarchizmem ukazują się w połowie lat 50. pod pseudonimem Aubrey Herbert⁵², stanowiącym nawiązanie do Auberona Herberta, radykalnego

⁴⁷ C. Watner, *The English Individualist as They Appear in Liberty*, „Journal of Libertarian Studies” vol. VI, no. 1 (1982), s. 59–82.

⁴⁸ Zob. W. McElroy, *Liberty 1881–1908. A Comprehensive Index*, St. Paul MN 1982, *passim*. Faksymilia oryginalnych wydań wszystkich numerów *Liberty* są dostępne w formacie pdf na stronie internetowej <http://travellinginliberty.blogspot.com> [stan z dnia 15 XI 2012].

⁴⁹ Jednym z nielicznych europejskich autorów propagujących w pierwszej połowie XX w. wolnorynkowy anarchizm był Anglik Henry Meulen (1882–1978) – prywatny przedsiębiorca, członek Personal Rights Association i redaktor naczelný pisma *The Individualist. A Monthly Journal of Personal Rights*. Jakkolwiek Meulen do końca życia pozostał wierny swoim anarchistycznym poglądom, wiązał bardzo duże nadzieje z rządami Margaret Thatcher prowadzącej kampanię wyborczą pod hasłami radykalnej prywatyzacji sektora publicznego i deregulacji gospodarki (zmarł na kilka miesięcy przed objęciem przez nią urzędu premiera). Za jego główne dzieła uznawane są prace *Industrial Progress through Banking Reform*, London 1917; *Free Banking An Outline of a Policy of Individualism*, London 1939 oraz *Individualist Anarchism*, Glasgow 1949. Szerzej na temat Meulena i jego poglądów w K. Dowd, *The Monetary Economics of Henry Meulen*, „Journal of Money, Credit, and Banking” 24 (1992), s. 173–183.

⁵⁰ Zob. np. A. J. Nock, *Our Enemy the State*, New York NY 1935 (polskie wydanie *Państwo nasz wróg*, tłum. L. S. Kolek, Lublin 1995) oraz F. Chodorov, *The Economics of Society, Government and State*, New York NY 1946.

⁵¹ Zob. D. Gordon, *The Essential Rothbard*, Auburn AL 2007; G. Casey, *Murray Rothbard (Major Conservative & Libertarian Thinkers)*, New York NY 2010; B. Powell, E. P. Stringham, *Radical Scholarship Taking on the Mainstream: Murray Rothbard's Contribution*, „Review of Austrian Economics” 25 (2012), s. 315–327.

⁵² A. Herbert, *The Real Aggressor* „Faith and Freedom” 4 (1954), s. 22–27.

XIX-wiecznego angielskiego indywidualisty, będącego zwolennikiem „dobrowolnych rządów”. Pisma te ukazują się jednakże w wydawnictwach o bardzo małej cyrkulacji, w większości rozchodzących się wśród bliskich znajomych autora, stąd też, jak żartobliwie stwierdzał sam zainteresowany, aż do połowy lat 60. wszyscy wolnorynkowi anarchiści z powodzeniem mieścili się w salonie gościnnym jego nowojorskiego mieszkania⁵³.

Gwałtowny wzrost zainteresowania postulatem urynkowania *produkcji bezpieczeństwa* następuje z końcem szóstej dekady XX wieku, kiedy to ukazuje się cały szereg publikacji młodych autorów zainspirowanych skrajnie indywidualistyczną filozofią Ayn Rand (1905–1982) dowodzących, iż naturalną konsekwencją etycznych założeń obiektywizmu, jak nazwała ona swój system filozoficzny, jest kapitalistyczny anarchizm⁵⁴. Zdaniem samozwańczych „anarcho-obiektywistów” aksjomat nieagresji – imperatyw moralny nakazujący wszelkim podmiotom powstrzymanie się od ataków na życie, wolność i własność osób trzecich – który Rand uznawała za fundament swej filozofii politycznej, implikuje odrzucenie każdego, choćby i najmniejszego państwa, jeśli monopolizuje ono usługi policyjno-sądowe na kontrolowanym przez siebie terytorium. Państwo zabraniające podległym mu jednostkom oddelegowania przysługującego im prawa do samoobrony podmiotom innym niż ono same (prywatnym firmom, niekomercyjnym strażom sąsiedzkim, *etc.*), jest bowiem ze swej natury instytucją agresywną – stosuje przemoc wobec osób, które same jej się nie dopuściły⁵⁵. Argumenty przedstawiane dla poparcia tej tezy, jak i wizje wolnorynkowej anarchii, mającej być alternatywą dla postulowanego przez Rand państwa minimalnego, wywołują bardzo duże poruszenie w obrębie rodzącego się wówczas zorganizowanego ruchu libertariańskiego, sam zaś ruch staje się tematem licznych materiałów w wydawnictwach wysokonakładowych, zainteresowanie to okazuje się być jednak powierzchowne i krótkotrwałe⁵⁶.

W tym ostatnim względzie zmiana następuje w 1973 roku, kiedy to na amerykańskim rynku wydawniczym ukazują się książki *For a New Liberty. The Libertarian Manifesto* Murray’a Rothbarda oraz *The Machinery of Freedom. Guide to a Radical Capitalism* Davida D. Friedmana (ur. 1945) – wówczas młodego pracownika naukowego Columbia University, później zaś jednego z czołowych przedstawicieli tzw. ekonomicznej analizy

⁵³ B. Doherty, *Radicals for Capitalism. A Freewheeling History of the Modern American Libertarian Movement*, New York NY 2007, s. 251–253.

⁵⁴ Zob. R. A. Childs, Jr., *Objectivism and the State: An Open Letter to Ayn Rand*, „The Rational Individualist” vol. 1., no. 10 (1969), przytaczam za wersją opublikowaną w J. K. Taylor (red.), *Liberty Against Power: Essays by Roy A. Childs, Jr.*, San Francisco CA 1994, s. 145–156; J. B. Wollstein, *The Society Without Coercion. A New Concept of Social Organization*, Silver Spring MD 1969; M. Tannehill, L. Tannehill, *The Market for Liberty*, Lansig MA 1970.

⁵⁵ Kluczowe problemy teorii państwa A. Rand omawiam w: W. Gogłoz, *Państwo w poglądach Ayn Rand – zarys krytyki*, [w:] S. Górka, T. Słupik, G. Szewczyk (red.), *Oblicza wolności. Od liberalizmu do libertarianizmu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2012

⁵⁶ B. Doherty, *op. cit.*, s. 368–372.

prawa, a prywatnie syna Milтона i Rose Friedmanów. Prace te w przeciwieństwie do wcześniejszych publikacji propagujących wolnorynkowy anarchizm ukazują się w prestiżowych wydawnictwach – odpowiednio Macmillan i Harper & Row, rozchodzą się w wysokich nakładach (ich kolejne wydania wciąż pozostają w druku) i są szeroko komentowane zarówno w publikacjach przeznaczonych dla generalnego czytelnika, jak i w periodykach akademickich. Mimo, iż autorzy tych książek wywodzili się z odmiennych (niekiedy nawet wrogich) tradycji ekonomicznych – Rothbard ze szkoły austriackiej, Friedman chicagowskiej – stosowali inną argumentację – pierwszy kładzie nacisk przede wszystkim na argumenty etyczne, drugi na analizy dotyczące ekonomicznej efektywności – i różnili się w części swoich konkluzji (patrz pkt. IV), zgadzali się co do tego, iż wszystkie społecznie użyteczne funkcje państwa, łącznie ze stanowieniem, stosowaniem i egzekwowaniem prawa, mogą z powodzeniem być świadczone przez konkurujące ze sobą podmioty prywatne. Jakkolwiek prace Rothbarda i Friedmana nie ustępowały w radykalizmie stawianych tez postulatów wcześniejszych indywidualistycznych anarchistów, za sprawą oparcia swych analiz na powszechnie akceptowanych w nauce założeniach ekonomicznych i rygorystycznej argumentacji odpowiadającej standardom publikacji naukowych, spotkały się one ze znacznie większym zainteresowaniem środowiska akademickiego, niż samizdatowe w swej istocie publikacje „anarcho-objektywistów”⁵⁷.

Niewątpliwie najgłośniejszą spośród wszystkich publikacji akademickich powstałych w reakcji na powyższe prace jest książka Roberta Nozicka (1938–2002) *Anarchia, państwo, utopia* (1974). Pod wpływem kontaktów z Rothbardem i gronem bywalców jego nowojorskiego salonu, Nozick w połowie lat 60. porzuca swe młodzieńcze socjalistyczne poglądy, podejmuje wieloletnie rozważania nad argumentami libertariańskich anarchistów, decydując się ostatecznie na odrzucenie ich najbardziej radykalnych postulatów. Jak dowodzi w swym *magnum opus*, państwo choć niekonieczne jest nieuniknione. Z uwagi na fakt, iż postulowany przez anarchistów wolny rynek usług policyjnych i sądowych podlega zjawisku ekonomii skali, musi na nim dojść do spontanicznego wyłonienia się dominującej agencji ochrony, która nie tylko mogłaby, ale zdaniem Nozicka, miałaby wręcz moralny obowiązek przekształcić się w państwo minimalne⁵⁸.

⁵⁷ Z równie niewielkim zainteresowaniem, co prace anarcho-objektywistów spotkała się też pierwsza prezentacja rynkowego anarchizmu autorstwa M. N. Rothbarda, książka *Power and Market. Government and the Economy*, która ukazała się w 1970 r. w niewielkim nakładzie niszowego wydawnictwa Sheed Andrews and McMeel z Kansas City.

⁵⁸ R. Nozick, *Anarchy, state, utopia*, New York NY 1974, s. XV–146 (polskie wydanie *Anarchia, państwo, utopia*, tłum. P. Maciejko, M. Szczubiałka, Warszawa 1999, s. 13–177). Należy w tym miejscu podkreślić, iż wbrew sugestiom pojawiającym się niekiedy w opracowaniach poświęconych Nozickowi, przedstawiona w ww. pracy wizja społeczeństwa bezpaństwowego nie jest oryginalnym rozwinięciem teorii stanu natury Locke’a, lecz krytyczną rekonstrukcją poglądów wolnorynkowych anarchistów. Błąd ten pojawia się m.in. w pracy A. R. Lacey, *Robert Nozick*, Chesham 2001, s. 57–59.

Do podobnych konkluzji dochodzi też większość przedstawicieli wirgińskiej szkoły ekonomii politycznej⁵⁹, którzy w połowie lat 70. poddali anarchistyczne postulaty wnikliwej analizie w serii odczytów i publikacji naukowych. W latach 1972 i 1974 z inicjatywy Winstona Busha, Center for Study of Public Choice zorganizowało cykl cotygodniowych seminariów poświęconych ekonomicznej analizie anarchii, w których brali udział najwięksi luminarze teorii publicznego wyboru, w tym Warren Samuels, Patrick Gunning, Gordon Tullock oraz James Buchanan, który później określił je jako „najciekawszy cykl seminariów, w jakim kiedykolwiek wcześniej czy później brał udział”⁶⁰. Efektem tych spotkań były cztery książki i kilka pomniejszych publikacji, w tym dwie prace zbiorowe pod redakcją G. Tullocka, *Explorations in the Theory of Anarchy* (1972) i *Further Explorations in the Theory of Anarchy* (1974), samodzielna praca Tullocka *The Social Dilemma. Of Autocracy, Revolution, Coup D’etat and War* (1974) oraz *The Limits of Liberty. Between Anarchy and Leviathan* (1975) Buchanana. Jakkolwiek badacze biorący udział w tych seminariach w większości odrzucili postulat u rynkowania prawa, podkreślali jednocześnie, iż rozwinięty przez Rothbarda i Friedmana teoretyczny model społeczności bezpieczeństwa jest w przeciwieństwie do utopijnych wizji lewicowych anarchistów „oparty na solidnych oraz dobrze udokumentowanych podstawach ekonomicznych i zasługuje na poważane rozważenie”⁶¹.

IV. Z końcem lat 70. dwudziestego wieku na gruncie akademickich dyskusji prowadzonych w ramach debat nad postulatami anarcho-kapitalistów rodzi się nowy obszar konstytucyjnej ekonomii politycznej, nazwany przez Petera J. Boettke analitycznym anarchizmem⁶². W pracach autorów podejmujących zagadnienia z tego zakresu dostrzegalne są dwa główne obszary badawcze, które za Anthony’em de Jasay’em możemy określić jako badania nad porządkiem pierwszego i drugiego stopnia⁶³.

Badania nad porządkiem pierwszego stopnia koncentrują się nad analizami dotyczącymi wyłaniania się ze stanu natury norm i instytucji (np. własności i jej pierwotnej dystrybucji), mechanizmów zawierania umów pomiędzy nieznającymi się osobami,

⁵⁹ Grono ekonomistów, politologów i prawników związanych początkowo z Virginia Polytechnic Institute, a następnie z George Mason University, które zasłynęło za sprawą rozwinięcia teorii publicznego wyboru nagrodzonej w 1986 r. Nagrodą Banku Szwecji im. Alfreda Nobla przyznaną Jamesowi M. Buchanowi. Zob. J. Miklaszewska, *Filozofia a ekonomia. W kręgu teorii publicznego wyboru*, Kraków 2001, *passim*.

⁶⁰ J. M. Buchanan, *Reflections After Three Decades*, [w:] E. P. Stringham (red.) *Anarchy, State and Public Choice*, Cheltenham 2005, s. 267.

⁶¹ Idem, *Review of David Friedman, The Machinery of Freedom: Guide to a Radical Capitalism*, „The Journal of Economic Literature”, vol. XII, no. 3 (1974), s. 915.

⁶² P. J. Boettke, *Anarchism as a Progressive Research Program in Political Economy*, [w:] E. P. Stringham (red.) *Anarchy, State...* s. 206–219.

⁶³ A. de Jasay, *Who Gave Us Order?* [w:] idem, *Justice and its Surroundings*, Indianapolis IN 2002, s. 4–6.

efektywności sankcji rozproszonych, *etc.*, a więc zagadnieniami, które za sprawą F. A. Hayeka zaczęto określać w naukach społecznych mianem katalaksji (od greckiego καταλλάσσω – dosł. „czynić z osoby obcej przyjaciela”)⁶⁴. Badania te dotyczą zarówno hipotetycznych stanów natury, jak i faktycznych stanów braku państwa lub – jak w przypadku handlu międzynarodowego – innego scentralizowanego mechanizmu publicznej egzekucji. W pierwszym przypadku przyjmują one postać analiz opartych na teorii gier lub eksperymentalnej ekonomii (jej twórca Vernon L. Smith, laureat Nagrody Banku Szwecji im. Alfreda Nobla z 2002 jest wolnorynkowym anarchistą⁶⁵), w drugim antropologii ekonomicznej i/lub ekonomicznej analizy prawa. Przykładem badań prowadzonych w pierwszym z ww. obszarów może być słynny turniej Roberta Axelroda, w ramach którego poszukiwano najskuteczniejszej metastrategii dla stron biorących udział w powtarzających się grach niekooperacyjnych⁶⁶; drugiego zaś szereg badań nad nawiązywaniem kontaktów handlowych przez obce, a niekiedy nawet wrogie sobie społeczności, między którymi istniały znaczne dysproporcje sił – m.in. pogranicze meksykańsko-kalifornijskie w okresie 1830–1846, gdy Kalifornia nie była objęta jurysdykcją żadnego z państw; szkocko-angielskie, gdzie celem zapobiegania przestępczości ponadgranicznej skonfliktowani mieszkańcy rozwinęli między XIII a XVII w. złożony system rozstrzygania sporów, znany obecnie jako *leges marchia rum*, oraz handel prowadzony między tubylczymi plemionami a europejskimi kupcami w prekolonialnej Afryce⁶⁷. Do tego nurtu zaliczane są również badania nad powstaniem najstarszych giełd papierów wartościowych, albowiem pierwsze z nich tworzone były z naruszeniem obowiązujących norm prawnych *ergo* bez możliwości odwoływania się do publicznych mechanizmów rozstrzygania sporów i egzekucji orzeczeń⁶⁸.

Analizy prowadzone w ramach badań nad porządkiem pierwszego stopnia – zwłaszcza w zakresie odnoszącym się do modeli teoretycznych – cechują się bardzo wysokim

⁶⁴ F. A. von Hayek, *Law, Legislation and Liberty*, Chicago IL 1976, t. 2, s. 108–109.

⁶⁵ V. L. Smith, *Constructivist and Ecological Rationality in Economics*, „American Economic Review” 93 (2003), s. 465–508.

⁶⁶ R. Axelrod, *The Evolution of Cooperation*, New York NY 1984. Zob. też M. Taylor, *Anarchy and Cooperation*, Cambridge 1976; idem, *The Possibility of Cooperation*, Cambridge 1987; J. Hirshleifer, *Anarchy and its Breakdown*, „Journal of Political Economy” 103 (1995), s. 26–52; K. Dowd, *Anarchy, Warfare, and Social Order. Comment on Hirshleifer*, „Journal of Political Economy” 105 (1997), s. 648–651; J. Duffy, M. Kim, *Anarchy in the Laboratory (and the Role of the State)*, „Journal of Economic Behavior and Organization” 56 (2005), s. 297–329.

⁶⁷ Zob. odpowiednio K. Clay, *Trade Without Law: Private-Order Institutions in Mexican California*, „Journal of Law, Economics and Organization” 13 (1997), s. 202–231; P. T. Leeson, *The Laws of Lawlessness*, „Journal of Legal Studies” 38 (2009), s. 471–503; idem, *Trading With Bandits*, „Journal of Law and Economics” 50 (2007), s. 303–321.

⁶⁸ Dla przykładu, XVII-w. holenderskie prawo traktowało obrót papierami wartościowymi jako formę nielegalnego hazardu, przez co giełda amsterdamska – pierwsza tego typu instytucja na świecie – funkcjonowała przez długi czas całkowicie poza systemem prawnym. Zob. E. P. Stringham, *The Extralegal Development of Securities Trading in Seventeenth Century Amsterdam*, „Quarterly Review of Economics and Finance” 43 (2003), s. 321–344.

stopniem złożoności, przez co zazwyczaj znajdują bardzo wąskie grono akademickich odbiorców niekoniecznie zainteresowanych doktrynalnym wymiarem prowadzonych dyskusji, niemniej jednak mają one wpływ także na normatywny wymiar analitycznego anarchizmu. Dla przykładu, Anthony de Jasay wykorzystuje ich wyniki do kwestionowania etatystycznych wniosków wyprowadzanych z teorii dóbr publicznych⁶⁹, Jan Narveson do dokonania libertariańskiej rekonstrukcji teorii umowy społecznej Davida Gauthiera⁷⁰, zaś Peter T. Leeson do wykazania, iż rynki są w stanie efektywnie funkcjonować bez mechanizmów publicznej egzekucji⁷¹.

Badania nad porządkiem drugiego stopnia obejmują z kolei analizy teoretycznych i historycznych modeli policentrycznych systemów konstytucyjnych. W wymiarze teoretycznym badania te koncentrują się wokół dwóch głównych modeli rozwiniętych niezależnie przez Davida D. Friedmana i Murray'a N. Rothbarda. Zasadnicza różnica pomiędzy tymi modelami odnosi się do kwestii zakresu konkurencji na rynku prawa. Rothbard zakładał, iż wszystkie podmioty funkcjonujące w obrębie jego modelowej społeczności bezpieczeństwa winny podlegać pod ten sam system normatywny, który określał mianem „libertariańskiego kodeksu”⁷². Friedman z kolei postuluje współistnienie na tym samym terenie wielu konkurencyjnych systemów prawnych tworzonych przez sądy w odpowiedzi na zapotrzebowanie klientów agencji ochrony⁷³. Co warte podkreślenia wbrew stawianym im niekiedy zarzutom, żaden z ww. autorów nie postuluje tworzenia systemu prawnego *de novo*, ani też *ex nihilo*, opowiadają się oni za radykalną reformą już istniejących instytucji. Rothbard, podążając za Spoonerem, postuluje depolityzację anglo-amerykańskiego *common law* poprzez wyeliminowanie z niego norm sprzecznych z kluczowym dla libertariańskiej filozofii prawa aksjomatem nieagresji⁷⁴,

⁶⁹ A. de Jasay, *Social Contract, Free Ride. A Study of the Public-Goods Problem*, Oxford 1989, *passim*.

⁷⁰ J. Narveson, *The Libertarian Idea*, Philadelphia PA 1988, s. 131–184.

⁷¹ P. T. Leeson, *Do Markets Need Government?* [w:] S. F. Copp (red.), *The Legal Foundations of Free Markets*, London 2008, s. 42–64 i inne przywoływane tam pozycje tego autora.

⁷² „Obiektywny kodeks byłby libertariańskim prawem zakazującym agresji przeciwko osobom i ich własności, definiującym czym jest własność i ustalającym reguły dla procesów mających określić, kto jest przestępcą (np. pozwalającym na stosowanie konfrontacji świadków, *etc.*). W mojej wizji libertariańskiego społeczeństwa, wszystkie prywatne, konkurujące sądy i agencje ochrony byłyby zobowiązane do przestrzegania tego obiektywnego kodeksu. Każdy sąd, który naruszyłby kodeks, narzucając swoje własne reguły, zostałby uznany za winnego inicjacji agresji [...]” M. N. Rothbard, *On Punishment: Two Comments and a Reply*, „The Libertarian Forum” vol. IV, no. I (1972), s. 8. Szerzej na temat modelowej społeczności Rothbarda m.in. w: idem, *Society Without a State*, „Nomos” 19 (1978), s. 191–207.

⁷³ D. D. Friedman, *The Machinery of Freedom. Guide to a Radical Capitalism*, wyd. 2 rozszerzone, La Salle IL 1989, s. 114–130.

⁷⁴ M. N. Rothbard, *For a New Liberty. The Libertarian Manifesto*, wyd. 2 rozszerzone, New York NY 1985, s. 227–231. Odnośnie do filozofii prawa Rothbarda i jej problemów zob. M. Barczeniewicz, *Libertariańska filozofia prawa Murraya N. Rothbarda*, [w:] W. Bulira, W. Gogłóza (red.), *op. cit.*, s. 65–75.

Friedman zaś radykalną prywatyzację i poszerzenie zakresu spraw objętych obecnie alternatywnym rozstrzygnięciem sporów⁷⁵.

Debaty prowadzone nad teoretycznymi modelami zdepolityzowanego prawa dotyczą przede wszystkim kwestii stabilności policentrycznego systemu konstytucyjnego i zostały zainicjowane przez Roberta Nozicka. Jakkolwiek jego słynne wyjaśnienie państwa na zasadzie niewidzialnej ręki (wykpiwane przez libertariańskich anarchistów jako teoria niepokalanego poczęcia władzy⁷⁶), jest powszechnie uznawane za mało przekonujące nawet wśród autorów, którzy zgadzają się z jego konkluzją⁷⁷, zidentyfikowany przez niego problem usług policyjno-sądowych jako naturalnego monopolu regularnie powraca na łamy literatury przedmiotu. Obecnie większość dyskusji koncentruje się w tym względzie wokół tezy Tylera Cowena, który w szeregu publikacji dowodzi, iż rynek usług policyjno-sądowych jest sektorem podlegającym efektowi sieciowemu i jako taki jest szczególnie narażony na kartelizację⁷⁸. Kolejnym fundamentalnym zastrzeżeniem, z którym zmagają się zwolennicy policentrycznego systemu konstytucyjnego jest zidentyfikowany przez Jamesa M. Buchanana problem braku tzw. punktu wspólnego (*baseline problem*). W swej krytycznej analizie friedmanowskiego anarchizmu Buchanan wskazuje, iż system, w którym normy, na gruncie których dochodzi do rozstrzygnięcia sporu są wynikiem negocjacji pomiędzy agencjami ochrony reprezentującymi zwaśnione strony, może sprawnie funkcjonować wyłącznie w sytuacji, gdy preferencje prawne klientów agencji są zbieżne. Jeśli jednak kryteria, w oparciu o które uznają oni pewne normy za sprawiedliwe bądź niesprawiedliwe są radykalnie odmienne, agencje nie dysponują wspólnym punktem odniesienia do prowadzenia negocjacji.

⁷⁵ D. D. Friedman, *The Machinery...* s. 160–163.

⁷⁶ M. N. Rothbard, *Robert Nozick and the Immaculate Conception of the State*, „Journal of Libertarian Studies” Vol. 1, No. 1 (1977), s. 45–57. Zob. też pozostałe artykuły opublikowane w tym numerze przywoływanego pisma.

⁷⁷ A. R. Lacey, *op. cit.*, s. 54–66 i przywoływane tam pozycje.

⁷⁸ Efektem sieciowym określa się w ekonomii sytuację, w której obecni konsumenci dobra odnoszą korzyści, gdy zwiększa się adopcja tego dobra przez nowych użytkowników. Przykładem takich dóbr są np. karty płatnicze, telefonia oraz format papieru wykorzystywanego w drukarkach. Jeśli na rynku podlegającym temu efektowi konkuruje ze sobą kilka podmiotów, celem maksymalizacji korzyści odnoszonych przez swych klientów muszą oni między sobą uzgodnić wspólny standard dla sprzedawanych produktów/świadczonych usług, co stwarza sposobność dla zawarcia przez nich zмовы kartelowej. Odnośnie do wpływu efektu sieciowego na funkcjonowanie policentrycznego systemu konstytucyjnego zob. T. Cowen, *Law as a Public Good: The Economics of Anarchy*, „Economics and Philosophy” 8 (1992), s. 249–267; D. D. Friedman, *Law as a Private Good: A Reply to Tyler Cowen on the Economics of Anarchy*, „Economics and Philosophy” 10 (1994), s. 319–327; B. Caplan, E. Stringham, *Networks, Law and the Paradox of Cooperation*, „Review of Austrian Economics” 16 (2003), s. 309–326; T. Cowen, D. Sutter, *Conflict, Cooperation and Competition in Anarchy*, „Review of Austrian Economics” 18 (2005), s. 109–115.

Tego rodzaju sytuacje grożą, zdaniem Buchanana, wybuchem przemocy pomiędzy agencjami, a w razie ich powtarzania się, nawet załamaniem się całego systemu⁷⁹.

Celem odparcia ww. krytyk anarcho-kapitaliści powołują się w swych pracach na historyczne przykłady całego szeregu policentrycznych systemów konstytucyjnych cechujących się długookresową stabilnością. Jakkolwiek policentryzm jest jedną z najbardziej charakterystycznych cech całej zachodniej tradycji prawnej⁸⁰, badania historiograficzne koncentrują się w tym względzie wokół trzech najlepiej udokumentowanych źródłowo społeczności bezpaństwowych – średniowiecznej Islandii z czasów funkcjonowania tzw. Wolnej Wspólnoty (~930–1264), kiedy to, jak stwierdził jeden z XI-wiecznych kronikarzy, Islandczycy nie mieli „żadnego króla oprócz prawa”, a ich system polityczny opierał się na konkurujących ze sobą nieterytoryalnych naczelnictwach⁸¹; celtyckiej Irlandii, której ustrój polityczny od wczesnego średniowiecza aż do początku XVII wieku oparty był na około 150 jednostkach *quasi*-administracyjnych zwanych *tuth*, w ramach których prawo było tworzone, stosowane i egzekwowane wyłącznie na drodze prywatnych interakcji⁸², oraz społeczności rozwijanych przez amerykańskich osadników zasiedlających w XIX wieku zachodnie rubieże Stanów Zjednoczonych⁸³. Zainteresowanie analitycznych anarchistów tzw. Dzikim Zachodem wynika z faktu, iż *settlers*, poruszając się na zachód znacznie szybciej niż władze federalne, trafiali w instytucjonalną próżnię, w ramach której musieli funkcjonować czasami przez całe dekady, a mimo to wedle wszelkich dostępnych źródeł i wbrew wizjom rozpropagowanym przez twórców *westernów*, za sprawą wielu spontanicznie rozwiniętych prywatnych instytucji tworzone przez nich społeczności były zdaniem historyków (także tych nie związanych z ruchem libertariańskim), „znacznie bardziej pokojowe i bezpieczniejsze niż współczesna Ameryka”⁸⁴.

⁷⁹ J. M. Buchanan, *Review...* s. 914–915. W kwestii odpowiedzi na ten zarzut zob. D. D. Friedman, *Anarchy...* s. 235–253 oraz idem, *The Machinery...* s. 117–119.

⁸⁰ Zob. H. J. Berman, *Prawo i rewolucja. Kształtowanie się zachodniej tradycji prawnej*, tłum. S. Adamski, Warszawa 1995, s. 23–24.

⁸¹ W. Gogłóza, *Upadek policentrycznego porządku konstytucyjnego średniowiecznej Islandii w świetle teorii stanu natury Roberta Nozicka*, artykuł przyjęty do druku w S. Górka, T. Słupik (red.), *op. cit.*, wersja elektroniczna dostępna pod adresem <http://sredniowiecznaislandia.com/zarys-problematyki/nozick> [stan z dnia 15 XI 2012].

⁸² Zob. np. J. R. Peden, *Property Rights in Celtic Irish Law*, „Journal of Legal Studies” vol. 1, no. 2 (1977), s. 81–95 oraz G. Casey, *Reflections on Legal Polycentrism*, „Journal of Libertarian Studies” 22 (2010), s. 22–34.

⁸³ Zob. zwł. T. L. Andreson, P. J. Hill, *An American Experiment in Anarcho-Capitalism: The Not So Wild, Wild West*, „Journal of Libertarian Studies” vo. 3 no. 1 (1979), s. 9–29 oraz idem, *The Not so Wild, Wild West. Property Rights on the Frontier*, Stanford CA 2004, *passim*.

⁸⁴ W. E. Hollon, *Frontier Violence: Another Look*, New York NY 1974, s. X. Zob. też B. L. Benson, *op. cit.*, s. 312–321 i przywoływane tam pozycje. Warto nadmienić, że na przykład „Dzikiego Zachodu” w swych analizach powoływali się już XIX-wieczni rynkowi anarchiści, którzy mieli okazję do bieżącego obserwowania rozgrywanego się tam „eksperymentu anarcho-kapitalistycznego”. Zob. np. W. Donisthorpe, *Individualism. A System of Politics*, London 1889, s. 257.

Mimo niezaprzeczalnej wartości poznawczej analizy historiograficzne prowadzone przez eksponentów anarcho-kapitalizmu borykają się w swym normatywnym wymiarze z co najmniej jednym istotnym problemem – większość analizowanych przez nich przypadków policentryzmu prawnego dotyczy stosunkowo niewielkich i relatywnie biednych społeczności. W literaturze przedmiotu można wręcz spotkać głosy sugerujące, iż te dwie cechy – niski stopień rozwoju społeczno-ekonomicznego i brak państwa – są ze sobą ściśle powiązane, a nawet że implikują się wzajemnie⁸⁵. Z tego też względu w najnowszej literaturze przedmiotu coraz większy nacisk kładziony jest na badania komparatystyczne. Szczególnym zainteresowaniem analitycznych anarchistów cieszy się w tym względzie Somalia, obszar upadłego państwa, który stabilizuje się po okresie krwawej wojny domowej⁸⁶. Dla przykładu, zespół ekonomistów pod kierunkiem Benjamina Powella dokonał w 2008 roku porównania Somalii z 41 krajami Afryki subsaharyjskiej w 13 obszarach rozwoju, dla których istnieją kompleksowe dane obejmujące wszystkie państwa tego regionu⁸⁷. Pomimo braku efektywnej władzy wykonawczej i chaosu, w jakim Somalia pogrążyła się na kilka lat po obaleniu dyktatury Siada Barre w 1991 r., między 1995 a 2005 rokiem średni standard życia Somalijczyków wyraźnie poprawił się nie tylko w stosunku do stanu sprzed wojny domowej, ale relatywnie do innych krajów Czarnej Afryki. W pięciu obszarach rozwoju, w tym dostępu do telefonii komórkowej i Internetu oraz średniej oczekiwanej dalszej długości życia, należy ona wręcz do liderów regionu, jedynie w trzech (powszechność szczepień, dostęp do uzdatnionej wody pitnej i śmiertelność noworodków) mimo poprawy sytuacji względem stanu sprzed 1990 r., nadal plasując się pod koniec stawki. Co warte podkreślenia, pozytywny wynik obalenia państwa utrzymuje się nawet, jeśli porównanie ograniczy się do krajów, w których po 1990 roku nie doszło do wojny domowej. Przykład ten dowodzi zdaniem Powella, iż nawet z Hobbes'owskiej dżungli może się wyłonić porządek, który jakkolwiek mało atrakcyjny w kategoriach bezwzględnych, stanowi wyraźną poprawę nie tylko w stosunku do stanu go poprzedzającego, ale i realnie dostępnych alternatyw (sytuacja w pozostałych 41 krajach regionu wskazuje na to, iż ustanowienie na terenie Somalii liberalnej demokracji typu zachodniego jest mało prawdopodobne)⁸⁸.

⁸⁵ P. T. Leeson, *Review – Anarchy and the Law: The Political Economy of Choice*, „Public Choice” 133 (2007), s. 255.

⁸⁶ Zob. np. C. Coyone, *Reconstructing Weak and Failed States: Foreign Intervention and Nirvana Fallacy*, „Foreign Policy Analysis” 2 (2006), s. 343–361 oraz P. T. Leeson, *Beter Off Sateless: Somalia Before and After Government Collapes*, „Journal of Comparative Economics” 35 (2007), s. 689–710.

⁸⁷ B. Powell, R. Ford, A. Nowrasteh, *Somalia After State Collapse: Chaos or Improvement?*, „Journal of Economic Behavior and Organization” 67 (2008), s. 657–670.

⁸⁸ Za sprawą H. Demsetza, porównywanie stanu realnego z nieosiągalnym modelem idealnym określane jest w ekonomii mianem błędu nirwany (*nirvana fallacy*). Zob. idem, *Information and Efficiency: Another Viewpoint*, „Journal of Law and Economics” 12 (1969), s. 1–22. Odnośnie do implikacji tego błędu dla badań porównawczych w zakresie policentrycznych systemów prawnych zob. P. T. Leeson,

V. Obserwując rozwój idei policentrycznego porządku konstytucyjnego, nie sposób nie zauważyć wielu zmian, jakie zaszły w jej recepcji od czasu podjęcia tego zagadnienia przez „analitycznych anarchistów” zainspirowanych pracami M. Rothbarda i D. Friedmana. Za sprawą wysiłków początkowo niewielkiej grupy akademickich libertarian, którzy dokonali na gruncie konstytucyjnej ekonomii politycznej syntezy i rozwinięcia idei głoszonych w XIX wieku przez radykalnych liberałów i indywidualistycznych anarchistów, postulat depolityzacji prawa uznawany jeszcze w latach 60. dwudziestego wieku za „naiwną bezprzedmiotową abstrakcję”⁸⁹, stał się zagadnieniem podejmowanym przez szerokie grono badaczy reprezentujących różne dziedziny wiedzy, a wśród nich najwybitniejszych przedstawicieli nauk społecznych. Podczas gdy pionierskie publikacje dotyczące problematyki urynkowienia „produkcji bezpieczeństwa” ukazywały się zazwyczaj na łamach niszowych wydawnictw drugiego obiegu, obecnie zagadnienie to jest przedmiotem artykułów regularnie ukazujących się na łamach najbardziej prestiżowych periodyków naukowych, w tym *Journal of Political Economy*, *Journal of Law and Economics* oraz *Journal of Legal Studies*. Rosnącemu zainteresowaniu policentrycznym porządkiem konstytucyjnym (niekoniecznie jednak jego akceptacji), towarzyszy też wyraźny wzrost poziomu prowadzonych nad nim debat. O ile w pierwszych opracowaniach akademickich dotyczących stanu anarchii badacze powoływali się na przykład kolonii szczurów wędrownych lub fikcyjne społeczności w rodzaju tej przedstawionej w powieści *Władca much* W. Goldinga⁹⁰, o tyle obecnie analizy prowadzone są bądź to w odniesieniu do realnie istniejących i dobrze udokumentowanych społeczeństw bezpieczeństwa, bądź też na złożonych modelach wykorzystujących zaawansowaną teorię gier lub ekonomię eksperymentalną. Największym wszelako osiągnięciem analitycznych anarchistów, jest przekonanie innych przedstawicieli nauk społecznych co do tego, iż powszechne pytanie o to, jak państwo powinno być zorganizowane, powinno zostać poprzedzone pytaniem o to, czy w ogóle jest ono potrzebne⁹¹.

C. R. Williamson, *Anarchy and Development: An Application of the Theory of Second Best*, „The Law and Development Review” 2 (2009), s. 76–96.

⁸⁹ A. Rand, *Natura rządu*, [w:] idem, *Cnota egoizmu*, Poznań 2000, s. 136.

⁹⁰ T. Hogarty, *Cases in Anarchy*, [w:] G. Tullock (red.), *Explorations in the Theory of Anarchy*, Blacksburg VA 1972, s. 51–64.

⁹¹ R. Nozick, *op. cit.*, s. 17. Zob. też J. M. Buchanan, *The Limits of Liberty. Between Anarchy and Leviathan*, Chicago IL 1975, s. 2–6; J. Narveson, *You and the State. A Short Introduction to Political Philosophy*, New York NY 2008, *passim*; M. Huemer, *The Problem of Political Authority: An Examination of the Right to Coerce and the Duty to Obey*, New York NY 2012, *passim*.